

Alena Bielaja

DOI: 10.15290/bb.2021.13.10

*Baranowicki Uniwersytet Państwowy
Białoruś*

<https://orcid.org/0000-0002-4328-6200>

**Час і чалавек у кантэксте аўтарскай тыпізацыі героя
(на матэрыяле беларускай прозы першай трэці
XX стагоддзя)**

Адна з заслуг літаратуры ў тым, адзначаў у Нобелеўскай лекцыі Іосіф Бродскі, што *она* *помогае чалавеку уточніць время его существования, отличить себя в толпе как предшественников, так и себе подобных, избежать тавтологии, то есть участи, известной иначе под почётным именем «жертвы истории»*¹. Падобнага прызнання ў поўнай меры варта і беларуская проза першай трэці XX стагоддзя, у якой рэльефна акрэслена і арыгінальна вырашаецца праблема «час і чалавек».

Што такое час? – задумваецца Кандрат Крапіва. – ...*Гэта нешта бясконца бясчулае і бесстаронняе: якія б ні адбываліся акты найвышэйшай гуманнасці ці нечуванага здзеку над асобаю чалавека, ён застаецца спакойным і безудзельным. Але якую разнастайную афарбоўку прымае час у розных людзей і як па-рознаму скарыстоўваюць час гэтыя розныя людзі!*². Ёсць тыя, хто бавіць час; хто скарыстоўвае яго, а хто нават і апырэджае. Час выяўляе не толькі працягласць змянога існавання чалавека, а і *выразна акрэслены спосаб перажывання ім свету*³.

¹ И. Бродский, *Форма времени*: в 2 т., Минск 1992, т. 2, с. 453.

² К. Крапіва, *Збор твораў*: у 6 т., Мінск 1997, т. 2, с. 82.

³ М. Тычына, *Прывід гіпертэксту*, "ARCHE" 2006, № 3, с. 74.

Першая трэць XX стагоддзя – эпоха войн і рэвалюцый, інтэнсіўных і радыкальных змен у жыцці соцыуму і чалавека. Аднак яна не адмяняла, як адзначаў Жан Поль Сартр, неабходнасці для чалавека *быць у свеце, быць у ім за працай, быць у ім сярод іншых і быць у ім смяротным*⁴. Экзістэнцыйная сутнасць прыведзенай высновы па-беларуску адметна выяўлена Кузьмой Чорным праз лапідарнае *трэба жыць і трэба варушыцца* – насуперак таму, што Беларусь, паводле выразу Змітрака Бядулі, перманентна *зыбалася ў агнёва-крывавай калысцы акупацыі*⁵. Беларускія пісьменнікі неабыякавыя да лёсу сваёй зямлі, *якая праз стагоддзі залечвала... раны ад сутычак народаў*⁶. Вайна – *востры момант, калі ўсё здаецца інакшым... усё раней вялікае – малым*. Яна прычына і вынік *парушэння рэчаісных парадкаў*⁷, трываласць якіх была значнай для К. Чорнага і яго сучаснікаў. Героі апавяданняў пісьменніка («Сямнаццаць год», «Спатканні з васпаватым чалавекам», «Сям’я Юрыя Гарэйкі») усведамляюць вайну як час, калі *свет зжываў сябе*⁸, дзе *дзень часта – эпоха*⁹, з чаго вынікае *адмысловае разуменне адпачынку, спакою, трывогі...*¹⁰ Яно, аднак, не знішчала дарэшты здольнасці герояў бачыць *чалавечую ўтульнасць*¹¹ апалелага хутара ці тое, як нават у спаленай вёсцы сяляне («трэба жыць!» – А. Б.) *выбіралі на попелішчах асмаленае бяровенне і ўжо браліся дажынаць пераспелае жыта*¹².

Асобныя з’явы мастацкай прозы дазваляюць глыбей асэнсаваць і такую адметнасць беларускага нацыянальнага характару, як схільнасць да гумару. Паводле сваёй агульначалавечай сутнасці, гумар – *надзвычай удалы і беспамылковы спосаб абяззбройваць рэчаіснасць у той самы час, калі яна гатова раздушыць вас*. Ён сведчыць аб годнасці чалавека, сівярджае яго перавагу над абставінамі. У апавяданні К. Крапівы «Вайна» гумар якраз і звернуты героем, як выказаўся Рамэн Гары, *праз сябе супраць... агульнай долі*¹³, якую ён падзяляе

⁴ *Всемирная философия. XX век*, Мінск 2004, с. 626.

⁵ З. Бядуля, *Збор твораў*: у 5 т., Мінск 1989, т. 5, с. 33.

⁶ К. Чорны, *Збор твораў*: у 8 т., Мінск 1972, т. 2, с. 111.

⁷ Гамсама, с. 23.

⁸ Гамсама, с. 110.

⁹ Гамсама, с. 131.

¹⁰ Гамсама, с. 123.

¹¹ Гамсама, с. 111.

¹² Гамсама, с. 125.

¹³ Гары Р., *Обещание на рассвете*, «Иностранная литература» 1993, № 2, с. 120.

з усімі людзьмі. Вось адзін з прыкладаў адмысловага гумарыстычнага дыскурсу: *Сяджу я ды (...) пра вайну думаю. Кажуць – вайна будзе. Ды будзе-такі. Калі цётка Палуся сказала, што будзе, то, значыць, будзе*¹⁴. На гэта цётка мае важкія аргументы, якія ніхто не здольны абвергнуць...

Герой беларускай прозы, «палявы», «шэры» чалавек, нававаяўшыся *ці за што, ці за нічога*¹⁵, хоча верыць, што рэвалюцыя – за яго, яна ідзе на дапамогу такім людзям, як ён. Пагаджаючыся з тым, што на яго вяку *ўсё ўсталёўвацца... будзе*, селянін упэўнены: дзеці будуць жыць лепш, бо *пакуль яны падраснуць, дык вякі наваююцца па горла...*¹⁶. Прасцей пачуваецца ў новым часе той, чыё сталенне супала са сталеннем эпохі і хто можа сказаць: *Няхай ломіцца і аднаўляецца – у гэтым працесе і маё вялікае месца...*¹⁷. І ўсё ж пошукі свайго месца ў пераходную эпоху для многіх аказаліся няпростымі. Так, Юзیک Верамейчык (раман К. Крапівы «Мядзведзічы») доўга ўспамінаў *аб мінулым, такім непадобным да цяперашняга, аб вайне... і нечалавечых пераможаных цяжкасцяж... Там было страшней, але ясней і прасцей. Вораг – вось ён: ты ведаеш, хто ён такі, чаго ён хоча і што ён будзе рабіць. (...) Зусім не тое цяпер. Ёсць нават небяспека знянацку трапіць у той лагер, супроць якога мерыўся ваяваць*¹⁸.

Адзін з філасофскіх пастулатаў сведчыць, што падвесці чалавека пад пэўны тып – значыць знішчыць яго як індывідуальнасць. Але не чужая ў акрэсленым кантэксце і думка «Зразумець – значыць уніфікаваць». К. Чорны вылучае, карыстаючыся выказваннем аднаго з герояў рамана «Сястра», шэраг *катэгорый людскога падзялення*¹⁹, бо, на думку пісьменніка, *ўсякі па-свойму ўмее насіць і добрае і кепскае* (12). У творы дзейнічаюць *жывы чалавек* Ваця Браніславец (151), *закаранелы машыніст* (60), *вясёлы ўдзельнік працэсу жыцця* (81) Панкрат Малюжыч, *бязмерна просты студэнт* Алесь Макарчук (177) і інш. К. Чорны разумее, што, *распланоўваючы свет на часткі і разлічваючы... увесь працэс яго, чалавеку найтрудней ад усяго вылічыць сябе* (136), і настойліва спрабуе спрыяць гэтаму, кіруючыся не пра-

¹⁴ К. Крапіва, *Збор твораў*: у 6 т., Мінск 1997, т. 2, с. 61.

¹⁵ К. Чорны, *Збор твораў*: у 8 т., Мінск 1972, т. 2, с. 169.

¹⁶ К. Чорны, *Збор твораў*: у 8 т., Мінск 1973, т. 3, с. 221.

¹⁷ Тамсама, с. 123.

¹⁸ К. Крапіва, *Збор твораў*: у 6 т., Мінск 2000, т. 5, с. 80.

¹⁹ К. Чорны, *Збор твораў*, Мінск 1973, т. 3, с. 151. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

фесійнай цікавасцю навукоўца-псіхолага, а дасканалым інструментарыем мастака слова.

У рамане «Сястра» мы бачым спробу характарыстыкі герояў праз супадзенне іх асабовых стыхій і пафасу эпохі. К. Чорны спрабуе спасцігнуць псіхалогію героя ў *скураной жакетцы* – нетыповага для беларускай літаратуры – праз вобраз Ватасона, які *раней быў крыўджаны адкрыта*, а ў грамадзянскую вайну *быў камісарам над Вацем Браніслаўцам* (што і вызначыла характар іх далейшых узаемаадносін). Ватасон лічыць Вацю *слабым, як... трава*, і ўпэўнены, што *толькі воля чужая над ім патрэбна* (174). У сваю чаргу Казімер Ірмалевіч зазначае, што ў Абраме *нешта трохі ёсць ад ваеннага камунізму* (150), чаго той, у прынцыпе, і не адмаўляе.

Выразна выяўляюцца адносіны беларусаў да людзей «мілітарызаванага» тыпу і ў рамане М. Зарэцкага «Вязьмо». Калі Андрэй Шыбянкоў на сходзе выйшаў да сцэны, вяскоўцы зразумелі, *што праз немалыя гады бадзяння свайго па свеце ён не раз выходзіў з прамовамі, ды і не абы з якімі. Можна, нават быў дзе за камісара? ...Многа ляжыць цёмнага на яго смуглым, як у мурына, абліччы*²⁰. Думаецца, гэтым у пэўнай ступені абумоўлены і Гвардыянаў страх перад Андрэем. Яму *страшэнна хацелася, каб ...страшны "зладзюга" Шыбянкоў абмінуў яго сваёю помстаю*²¹.

Адзін з важных складнікаў канцэпцыі асобы – сувязь і пераемнасць пакаленняў. Так, адзначае К. Чорны, у адчуваннях Ваці Браніслаўца *ўсё... ломіцца і крышыцца*, як і ў новым бурлівым часе, аднак стаўленне да Радзівона Цівунчыка – паказчык сувязі асобы маладога чалавека з традыцыяй. Менавіта ў зносінах, якія грунтуюцца на *духовым... матэрыяле* (137), героі паразумеліся і зблізіліся. Вацю *хацелася... нечага ці некага сталага і зусім спакойнага... што далікатна ўразумеў бы чужую цікаўнасць да рэчаў і з'яў* (223). Гэтым чалавекам і стаў Цівунчык, у далейшым *неадменны спадарожнік Вацінае душы* (282), – чалавек традыцыі, якая забяспечвае ўстойлівасць новага. Гэта тыповы беларус, «трапятун», працаўнік і філосаф, «родны брат» краўца з «Трэцяга пакалення», адзін з тыпаў, якія складаюць самую трывалую аснову будынка беларускай літаратуры. Цівунчык цвёрда перакананы: *чалавек, калі мае сілу і здароўе, дык... да ўсяго можна дайсці. Абы толькі хацеў чалавек. І што да чаго не дайшоў, то няма*

²⁰ М. Зарэцкі, *Збор твораў*: у 4 т., Мінск 1991, т. 3, с. 92.

²¹ Тамсама, с. 214.

чаго тут лішне каго вінаваціць – сам вінават (202). Так і хочацца паўтарыць услед за героем Ф. Дастаеўскага: *У этих бедных людей бывают иногда прелестные выражения, полные философского смысла!*²². А К. Чорны адрасуе Цівунчыку такую сентэнцыю: *Як бы ні быў мізэрным чалавек, выявіцца ён перад усякаю вялікасцю, зробленаю ім* (68). Вобраз Цівунчыка цалкам пацвярджае погляд Уладзіміра Калесніка на вобразы ў літаратуры «людзей-дзівакоў». Яны не толькі інтрыгавалі і забаўлялі чытача: дзівацтва аказвалася псіхалагічна і сацыяльна змястоўным, рабілася аўтарскім прыёмам індывідуалізацыі персанажа, спосабам выяўлення яго ўнутранай годнасці, абгрунтаваннем ці прыкрыццём унутранай патрэбы супраціўляцца канфармізму. *Дзівакі ў кантэксце ўніфікаванага аўтарытарнага грамадства рабіліся пратэстантамі супраць нівеліроўкі асобы... Яны... дамагаючыся свабоды выбару жыццёвых дарог і мэт, ламалі машыну для ўціску душы*²³. У гэтым і ёсць вялікасць «мізэрнага чалавека» Радзівона Цівунчыка, якому К. Чорны надае шэраг рысаў беларускага нацыянальнага характару. Пазнаёміўшыся з Браніслаўцам, стары знайшоў сабе чалавека, *які не толькі ўважліва слухае, але і сам, відаць, сёе-тое разумее ў складанай філасофіі жыцця* (202), а атрымаўшы нечаканы ліст ад Ваці, адзначыў: *Людскі чалавек... Цяпер гэтакія зводзяцца* (255). Відавочна, што сімпатыі аўтара на баку Браніслаўца, а не людзей з абвостранай цвёрдасцю. Гэтым вызначаюцца і далжэння герою характарыстыкі (часам, праўда, залішне кампліментарныя з-за іх недастатковай сюжэтнай абгрунтаванасці). На думку Казімера, Ваця слаўны; у вачах Цівунчыка – найслаўнейшы, далікатны, праўдзівы. Ватасон лічыць, што гэта багатая сіла, але не арганізаваная.

Іронія ёсць дыскурс пераходных перыядаў. На пэўным этапе свайго жыцця Ваця *пачаў развіваць з вялікім поспехам востры скептыцызм, адзнакі якога з'яўляліся ў яго ўжо з ранніх дзён* (30). Пра такіх людзей Вісарыён Бялінскі пісаў: *Озлобленный ум есть тоже признак высшей природы, потому что человек с озлобленным умом бывает недоволен не только людьми, но и самим собою*²⁴. Характар – гэта перш за ўсё моцнае пачуццё, тэя «буры» ў душы герояў, да якіх Чорны-псіхолаг нязменна чуйны. Вобраз Браніслаўца – своеасаблівая аўтарская мадэль «новага» чалавека ў новым часе, які яшчэ толькі ўсталёўваецца, – хоць ён у тагачасным разуменні далёка не ўзорны.

²² Ф. Достоевский, *Бесы*, Москва 1990, с. 455.

²³ У. Калеснік, *Усё чалавечае*, Мінск 1993, с. 142.

²⁴ В. Белинский, *О классиках русской литературы*, Минск 1977, с. 117.

Час, узноўлены ў прозе першай трэці XX стагоддзя, метафарычна пазначаны К. Чорным – *душа адмяняецца* (90). Разважаючы пра свой час і месца ў ім чалавека, «Леў Талстой», герой З. Бядулі, зазначае: *...каб тактыку і спрыт Крушынскага ды шчырасць Драчыка злучыць у адно... выйшаў бы надта цікавы і карысны вобчаству чалавек. Але для такой фабрыкацыі псіхалогіяй нічога не зробіш. Патрэбна нейкая іншая логія... Назаву гэтую справу чалавекалогіяй*²⁵. Пэўна, заўважаючы брак такой «логіі» ў разважаннях Казімера Ірмалевіча, сястра Маня кажа яму: *Сухія вельмі вы ўсе. Жывое души больш патрэбна чалавеку* (269).

Акрамя тых непасрэдных значэнняў, што замацаваны за кожнай лексічнай адзінкай, выразам, адзначае Яўген Гарадніцкі, усякі літаратурны тэкст напоўнены безліччу рухомых значэнняў, што ўтвараюцца кантэкстуальна, у выніку суаднясення розных вобразна-выяўленчых планаў²⁶. У рамане К. Чорнага «Сястра» ёсць адметны мастацкі паказчык часу – сімptom «амнезіі рэтраграднай», хваробы тагачаснага грамадства. Гэта *афарбаванае і пабеленае... каменне*, якому праціўнае сваім выглядам натуральнае, *шэрае і сіняватае* (164). У сувязі з гэтым узнікае асацыяцыя з вобразным выказваннем Алеся Разанава аб пафарбаваных у сіні колер валунах у парку як сімвале памерлых тысячагоддзяў.

Вобраз лячэбніцы як вобраз-сімвал часу ў прозе вылучанага намі перыяду можна растлумачыць, звярнуўшыся да наступных высноў Г. Гадамера: кожны раз, калі гісторыя надзявае боты-скараходы, узнікаюць яўныя прыкметы новай мовы як сродку афармлення новых поглядаў, але з прычыны супрацьлегласці грамадскіх інтарэсаў камунікацыя паміж членамі грамадства можа зрабіцца настолькі ж немагчымай, як і між душэўнахворых.

*Лячэнне заключаецца ў тым, каб наноў увесці хворага ў разумеючую агульнасць соцыуму*²⁷. Невыпадкова нязгодных з патрабаваннямі соцыуму герояў З. Бядулі павезлі ў лячэбніцу чалавечых характараў²⁸. Матыў вар'яцтва героя ўтрымліваецца і ў рамане «Язэп Крушынскі»: стары Сухарукі *...нейж дзіўным зрабіўся. (...) ...узяў лапату і пайшоў*

²⁵ З. Бядуля, *Збор твораў*: у 5 т., Мінск 1987, т. 4, с. 203.

²⁶ Я. Гарадніцкі, *Структурны аналіз літаратурнага твора: стылявы і светапоглядны аспекты*, Мінск 2002, с. 147.

²⁷ *Всемирная философия. XX век*, Мінск 2004, с. 319–320.

²⁸ З. Бядуля, *Збор твораў*: у 5 т., Мінск 1987, т. 4, с. 47.

шукаць у снежным прасторы палёў свае палоскі. “Хачу перад смерцю паглядзець свае шнуры”... Іншым разам ён, незаўважна ад родных, пайшоў некуды ў цёмную ноч. *Раптам пачулі людзі сярод ночы перакліканне званой...* (...) *І пабеглі з усіх бакоў да забытай царквы. На званіцы знайшлі адубелага і зусім звар’яцелага Сухарукага*²⁹.

У рамане «Сястра» песню сялянкі ў псіхіятрычным аддзяленні бальніцы таксама можна разглядаць як спосаб «увяду» чалавека ў соцыум у той час, калі *цвёрды выгляд індустрыялізацыі* стараліся прэсціць *маленькія кавалачкі бульбяных засевай* (69) як адна з адчайных спроб ёй супраціўляцца.

Мастацкія паказчыкі эпохі ў беларускай прозе пры супастаўленні іх з адпаведнымі сімваламі ў іншых тэкстах даюць уяўленне пра своеасаблівы прарочы дыялог творцаў у часе. *На гэтым малым кавалку, што сабраў у сабе канцы і скрыжаванні жыццёвых дарог, мацней ад усяго чулася, як калоціцца і б’ецца сэрца зямлі,* – піша К. Чорны у рамане «Сястра». Гаворка, як ні дзіўна, ідзе пра бальнічны двор. *Нізкая трупарня здавалася да часу кіненаю тут малою прыладаю, аднак гэта была неабходная і вялікая прыналежнасць тут. З аднаго боку, найбольш вырасла індывідуальнасць чалавека, вялікае змаганне асобы не пакінуць існаваць сярод іншых асобай. З другога боку, і сціралася яна, з’явіўшыся матэрыялам* (75). Паказальна, што ў рамане «Доктар Жывага» Барыс Пастарнак таксама апелюе да матыву *болезни новейшего времени, которая имеет причины морального парадку, бо от огромного большинства... требуют постоянного, в систему возведённого криводушия* (...) *Наша душа занимает место в пространстве и помещается в нас, как зубы во рту. Её нельзя без конца насиловать безнаказанно*³⁰. Надае пэўнага аптымізму вобраз доктара Ірмалевіча («Сястра»), якому К. Чорны відавочна вызначыў ролю ў аздаравленні грамадства. У гэтым пераконваюць асобныя штрыхі духоўнага аблічча героя: *У Казімера ўсё спакойна і вырашана дзеля таго, каб вырашаць тое, вырашэнне чаго стаіць перад ім як мэта ўсяго жыцця* (266).

Невыпадковы выбар пісьменнікам і прафесіі таксатара для Браніслаўца. Таксацыя – улік і матэрыяльная ацэнка лесу: вызначэнне запасаў драўніны, аб’ёму дрэў, прыросту і г. д. *Лясы мераю,* – кажа аб сабе Ваця, і ў гэтым, на нашу думку, сведчанне гуманістычнай пазі-

²⁹ Тамсама, с. 229.

³⁰ Б. Пастернак, *Доктор Живаго*, Москва 2006, с. 566.

цыі Чорнага-празаіка насуперак сумнаведомаму «Лес сякуць – трэскі ляцяць».

Беларускія прэзаікі творча інтэрпрэтуюць традыцыйныя вобразы, узорам чаго можа служыць сімвалічны вобраз травы. У гэтым вобразе выяўляецца аўтарскі погляд на чалавечы лёс у тых ці іншых сацыяльных варунках і на ступень праяўленасці волі герояў да жыцця. Пагаджаючыся з тым, што толькі *навальніца можа ачысціць паветра*, К. Чорны не прымае таго, што нямала *прыбіта, выкарчавана і знесена немаведама куды травы, дзеля якое і навальніца была!..* (60). У рамане З. Бядулі «Язэп Крушынскі» сустракаем такія вобразы часу і чалавека: *У часы вялікай завірухі траўка гнецца да зямлі. Дуб крушыцца і ломіцца ў трэскі, а траўка застаецца цалюткая*³¹, бо той моцны, хто не ламаецца, а толькі гнецца. Так і Ваця, на першы погляд *слабы, як саломіна, як вялая цівіна*, усё ж ідзе *па сваёй дарозе, да свае пэўнасці, дамагаецца сэнсу... шукае* (268). Аднак пісьменнікаў не можа не насцярожваць тое, што пачынае расцвітаць і філасофія «шрубка»: *...наша справа маленькая – дадзена гатовая думка – от табе і ўсё. (...) Нашто адмыкаць адамкнёныя дзверы* (207–208). Як сцвярджае Юрый Жывага ў рамане Б. Пастарнака, *несвободный человек всегда идеализирует свою неволю*³² (564). К. Чорны малюе вобраз істоты, якая сядзіць, паводле яго выразу, між дзвюма гладзенькімі дошчачкамі, дзе прасторы амаль няма, але затое якая даўжыня! *Стварэнне сядзіць і захапляецца, спакойнае і радаснае, не ведаючы, што... ёсць яшчэ і вышыня, недаступная яму* (27).

Асобныя карціны часу ў мастацкай прозе можна лічыць здабыткам інтуіцыі, плёнам асацыятыўнага мыслення. Так, Аляксандр Салжаніцын упамінае пра вучэнне Фрэнсіса Бэкана пра ідалаў: людзі не схільны жыць чыстым вопытам, ім прасцей забрудзіць яго забабонамі, якія і ёсць ідалы – пячоры, тэатра, рынку... У прыватнасці, «ідалы тэатра» – гэта аўтарытэтныя чужыя меркаванні, якімі чалавек кіруецца пры вытлумачэнні таго, чаго ён сам не перажывае (што было натуральным для эпохі пабудовы грамадства, не ажыццёўленага дагэтуль у папярэднім людскім вопыце – А.Б.). А часам – што і сам перажывае, але зручней верыць не сабе... Таксама гэта празмерная згода з довадамі навукі.

³¹ З. Бядуля, *Збор твораў*: у 5 т., Мінск 1987, т. 4, с. 283.

³² Б. Пастернак, *Доктор Живаго*, Москва 2006, с. 564.

Інакш кажучы, это *добровольно принимаемые заблуждения дру- гих*³³. Не пазбеглі захаплення «ідаламі» і героі К. Чорнага. Ваця Брані- славец неяк захапіўся адным прафесарам, які выдаў сваю навуковую працу “Аб чым нам спяваюць пеўні”, і пачаў лічыць яе *надзвычайна вялікім навуковым творам, хоць... і не чытай зусім*. Вацеў піетэт быў абумоўлены тым, што прафесар неяк *смела і самаўпэўнена* выказаўся аб... *упадку навукі* (30). К. Чорны, як і яго герой, пратэстуе супраць та- кіх варыянтаў будучыні, дзе *псіхалогія як навука выцясняецца рэфлек- сіялогіяй, а тэатр... перанясецца ў быт*. Ён на баку тых, хто лічыў, што *будучыня будзе не такая ўжо тэатральная і сцэнічная, а тэатр не страціць свае псіхалагічнасці* (60). Пры гэтым пісьменнік усведам- ляе неўміручасць «ідалаў тэатра»: *Мы ўсе жывём за кулісамі, і на- ват гаворым заўсёды аб сцэне* (25). *У тэатр папасці лёгка, за кулісы трудна* (15). Героі К. Чорнага і ў такіх варунках маюць звычку «вост- ра» думаць аб усім, а гэта ўжо ёсць учынак.

У лепшых творах азначанага намі перыяду вырашаюцца задачы, сфармуляваныя ў свой час В. Бялінскім: *каждый умный человек впра- ве требовать, чтоб поэзия поэта или давала ему ответы на во- просы времени, или по крайней мере исполнена была скорбью этих тяжёлых, неразрешимых вопросов*³⁴. Гэта патрабуе асаблівай увагі да сэнсава і эстэтычна значымых узроўняў і кампанентаў літаратурна- га тэксту, якімі ў даным артыкуле выступаюць вобразы часу і ча- лавека. Мастацкі час арганічна звязаны з канцэпцыяй грамадскага асяроддзя, якое фарміруе асобу. У сістэме вобразаў, якія эвалюцы- януюць у агульным напрамку «чалавек – характар – тып», перава- жаюць амбівалентныя характары. Да пошуку тыпаў праявіліся схіля- лі імкліваць жыцця і хуткасць перамен, аднак заўважна імкненне творцаў пазбегнуць ператварэння рухомах характараў у статычныя тыпы. Аналіз змястоўна-фармальна асабліва прозы першай трэці XX стагоддзя дае ўяўленне пра агульначалавечую ўніверсальнасць і, разам з тым, нацыянальна-гістарычную адметнасць аўтарскай філа- софска-эстэтычнай канцэпцыі часу і чалавека.

³³ А. Солженицын, *Не стои́т село́ без праведника*, Москва 1990, с. 294.

³⁴ В. Белинский, *О классиках русской литературы*, Минск 1977, с. 78.

LITERATURA

- Belinsky V., *O klassicheskoi russkoi literatury*, Minsk 1977 [Белинский В., *О классической русской литературы*, Минск 1977].
- Brodsky I., *Forma vremeni*. V 2 t., Minsk 1992 [Бродский И., *Форма времени*. В 2 т., Минск 1992, т. 2].
- Byadulya Z., *Zbor tvoraŭ*. U 5 t., Minsk 1987 [Бядуля З., *Збор твораў*. У 5 т., Минск 1987, т. 4].
- Byadulya Z., *Zbor tvoraŭ*. U 5 t., Minsk 1989 [Бядуля З., *Збор твораў*. У 5 т., Минск 1989, т. 5].
- Vsemirnaja filozofia. XX vek*, Minsk 2004 [*Всемирная философия. XX век*, Минск 2004].
- Naradnicki Ja., *Strukturny analiz litaraturnaga tvora: styliavy i svetapogliadny aspekty*, Minsk 2003 [Гарадніцкі Я., *Структурны аналіз літаратурнага твора: стылявы і светапоглядны аспекты*, Минск 2003].
- Gari R., *Obeshchanie na rassvete*, "Inostrannaja literatura" 1993, № 2 [Гари Р., *Обещание на рассвете*, "Иностранная литература" 1993, № 2].
- Dostoevsky F., *Besy*, Moskva 1990 [Достоевский Ф., *Бесы*, Москва 1990].
- Zaretsky M., *Zbor tvoraŭ*. U 4 t., Minsk 1991 [Зарэцкі М., *Збор твораў*. У 4 т., Минск 1991, т. 3].
- Kalesnik U., *Ucjo chalavechaje*, Minsk 1993 [Калеснік У., *Усё чалавечае?*, Минск 1993].
- Krapiva K., *Zbor tvoraŭ*. U 6 t., Minsk 1997 [Крапіва К., *Збор твораў*. У 6 т., Минск 1997, т. 2].
- Krapiva K., *Zbor tvoraŭ*. U 6 t., Minsk 2000 [Крапіва К., *Збор твораў*. У 6 т., Минск 2000, т. 3].
- Pasternak B., *Doktor Zhivago*, Moskva 2006 [Пастернак Б., *Доктор Живаго*, Москва 2006].
- Solzhenitsyn A., *Ne stoit selo bez pravednika*, Moskva 1990 [Солженицын А., *Не стоит село без праведника*, Москва 1990].
- Tuchina M., *Pryvid gipertekstu*, "ARCHE" 2006, № 3 [Тычына М., *Прывід гіпертэксту*, "ARCHE" 2006, № 3].
- Chorny K., *Zbor tvoraŭ*. U 8 t., Minsk 1972 [Чорны К., *Збор твораў*. У 8 т., Минск 1972, т. 2].
- Chorny K., *Zbor tvoraŭ*. U 8 t., Minsk 1973 [Чорны К., *Збор твораў*. У 8 т., Минск 1973, т. 3].

SUMMARY

TIME AND SPACE IN THE CONTEXT OF AUTHORS' TYPIFICATION
OF A CHARACTER (BASED ON THE PROSE IN THE FIRST THIRTY YEARS
OF THE 20TH CENTURY)

In the article social and artistic phenomena of time and man depicted in inter-literary context in the prose of K. Chorny, K. Krapiva, Z. Byaduli and M. Zaretsky are discussed. The analysis includes the uniqueness of the authors' vision of reality, the characters' diversity and dynamics, the peculiarities of artistic typification, universal human features and national diversity of the concept of man. Special attention is paid to the peculiarities of personality self-identification in the critical period as well as to the principles and methods of artistic depiction of a character in the context of the era. The article examines the key existential principles and humanistic dominants embodied by Belarusian writers in their artistic concept of personality in the era of wars and revolutions.

Key words: fiction, personality element, pathos of the era, tradition, ironic and humorous discourse, ambivalent character, image-symbol.